1765 – sestrojení zdokonaleného parního stroje Jamesem Wattem
1751-1772 – ve Francii vychází Encyklopedie

Otázky, úkoly:

1. Vysvětlete, co je to osvícenství. Které osvícené myslitele znáte? Jaké byly jejich názory na společnost? **2.** Kdo to byli encyklopedisté? **3.** Co je to osvícený absolutismus? Jmenujte některé osvícené panovníky. **4.** Co je rokoko? **5.** Co je klasicismus? **6.** Které hudební skladatele konce 18. století znáte?

2. VELKÁ BRITÁNIE A POČÁTKY BRITSKÉHO IMPÉRIA. VZNIK SPOJENÝCH STÁTŮ AMERICKÝCH

Spojené království Velké Británie

V roce 1707 vznikl na britských ostrovech spojením Anglie se Skotskem nový státní útvar: **Spojené království Velké Británie**. Od roku 1714 zde vládla hannoverská dynastie, která se zavázala, že bude respektovat svobodné volby do parlamentu, svobodu politického a náboženského vyznání a svobodu podnikání. Velká Británie se během 18. století stala **zemí bez náboženského a politického útisku**. Bohatství jí nejdříve přinášela převaha na moři, vzrůstající zámořský obchod a klidná vnitřní situace, kde o moc v parlamentě soupeřily bohatší vrstvy obyvatelstva zastoupené dvěma politickými uskupeními. Konzervativnější toryové hájili zájmy statkářské aristokracie, svodomyslnější whigové [vigové] zastupovali obchodní podnikatele.

Ve druhé polovině 18. století přispěly ke zvýšení hospodářské síly Velké Británie vynálezy tkalcovského člunku, vylepšeného parního stroje a tavby železné rudy ve vysoké peci. Tyto vynálezy a nové technologické postupy nalezly uplatnění v textilním a železářském průmyslu. V doposud chudších krajích severní a západní Anglie vznikla v blízkosti vodních toků a uhelných ložisek nová **průmyslová střediska** Manchester [menčestr], Leeds [líc], Birmingham [birmighem] či Sheffield [šefíld], která ohlašovala příchod průmyslové revoluce.

▲ ***Obr. 9*** *Londýn v 18. století*

Soupeření o nadvládu v zámoří

V zahraniční politice Spojené království hledělo, aby příliš nevzrostla moc Francie na kontinentě a v zámořských územích. Soupeření o nadvládu v zámoří probíhalo hlavně v Severní Americe, v západní Africe a v Indii. Díky námořní převaze skončil tento boj o nadvládu v zámořských osadách v roce 1763 **vítězstvím Velké Británie**. Britská koruna tehdy získala na Francii Kanadu a jasnou převahu v obchodu s Indií a také v obchodu mezi západní Afrikou, Amerikou a Evropou. K nejvýnosnějším patřil tehdy **obchod s černými otroky**, kteří byli nakupováni v Africe a prodáváni jako levná pracovní síla na americké plantáže. Odtud se anglické lodě vracely s nákladem třtinového cukru, tabáku, rumu, kávy, kakaa a jiných zámořských produktů do Evropy.

Britské kolonie

První britskou kolonií se stala americká **Virginie** [virdžínyje], založená v roce 1607 londýnskou obchodní společností. Po ní následovalo **Irsko**, v průběhu 17. století přibyly malé ostrovní kolonie dobyté na Španělích – zvláště **Bermudy, Bahamy** a **Jamajka**. Během války o španělské dědictví byl v roce 1704 získán evropský **Gibraltar** [džibraltar]. Po porážce Francouzů v takzvané **sedmileté válce** v roce 1763 ovládala Velká Británie postupně francouzská území v **Indii** (Bombaj, Bengálsko). Průkopníkem koloniálních výbojů do této oblasti se stala především soukromá **Východoindická společnost**. Roku 1763 se mezi britské kolonie začlenila také původně francouzská **Kanada**. Mezitím vzniklo **na východním pobřeží Atlantiku mezi Kanadou a Floridou třináct anglických osad**, které založili především vystěhovalci z mateřské země,

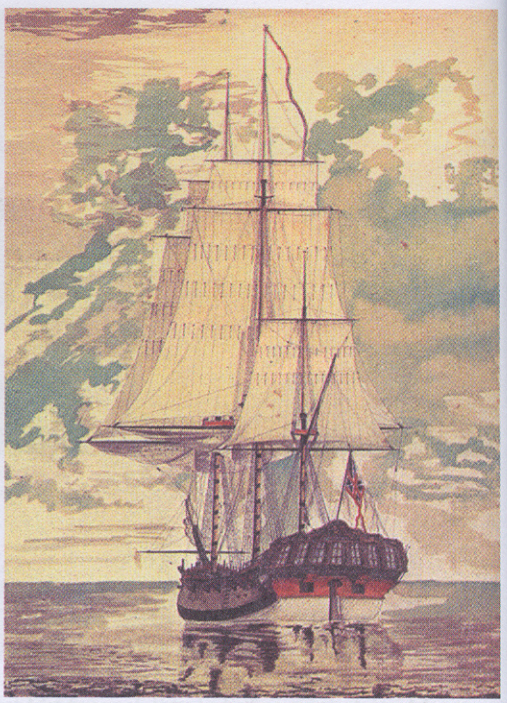

▲ **Obr. 10** *Loď kapitána Jamese Cooka Resolution [rezoljúšn], s níž objevoval australský kontinent*

z Irska a Holandska. V roce 1788 byl vypraven do jižního Tichomoří první transport trestanců a vojáků, kteří vytvořili **osady v Austrálii a na Novém Zélandě**.

VZNIK TRESTANECKÉ KOLONIE AUSTRÁLIE. Prvními bílými osadníky Austrálie byli trestanci. Myšlenka deportovat zločince a politicky nežádoucí osoby z Velké Británie do kolonií byla stará. Skoro dvě stě let se desítky odsouzenců odvážely na americký kontinent a na Antily do otroctví. První britští osadníci amerických kolonií tak pocházeli z řad kapsářů, pytláků, zlodějů ovcí a irských po-

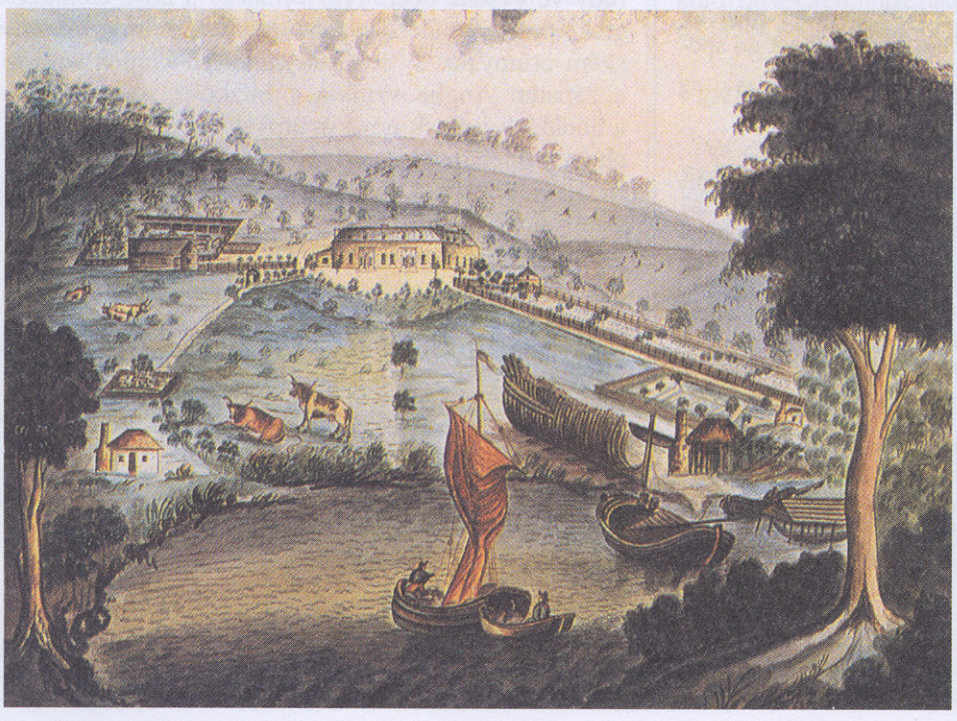

◀ **Obr. 11** *Pohled na trestaneckou kolonii Walloomoolloo [vulumulu] v australském Novém Jižním Walesu. Autorem kresby byl trestanec John Bolger*

▲ **Obr. 12** *Sídlo australských guvernérů v zátoce Port Jackson*

vstalců. Americká nezávislost však způsobila konec těmto deportacím. Nová republika již nestála o britské trestance. Vězni byli pak zavíráni na starých válečných lodích. Objevy kapitána Jamese Cooka [džejms kuk] v Pacifiku v 70. letech 18. století tento problém vyřešily. První flotila jedenácti lodí přistála v australské zátoce Botany Bay [botany bej] 18. ledna 1788. Všichni, včetně kapitána a pozdějšího guvernéra Arthura Phillipa [filip], čekali – ovlivněni Cookovým přehnaným líčením – zemský ráj plný pastvin pro dobytek. Místo toho se jim naskytl jen pohled na nevábnou křovinatou krajinu porostlou až k obzoru eukalypty. Kapitán Phillip se na místě rozhodl najít pro trestance lepší základnu a odjel do zátoky Port Jackson [port džeksn], kde 26. ledna založil první trestaneckou kolonii Sydney, pojmenovanou na počest ministra pro správu kolonií, který do Austrálie první trestance vyslal. O dva roky později dorazili další trestanci, ale polovina z nich byla tak nemocná, že nebyli schopni práce. Aby guvernér Phillip zabránil mezi trestanci vzrůstající apatii, začal je odměňovat za dobré chování půdou. Brzy se mnozí trestanci stali samostatnými a soběstačnými farmáři. Koncem roku 1792 dosáhl počet obyvatel Sydney čísla 3500. První australská kolonie měla tak naději na přežití.

(Podle Jak se to stalo. Nejdramatičtější historické události, které změnily svět, Praha 1993, s. 193)

Americké osady

Po takzvané sedmileté válce mezi Velkou Británií a Francií připadlo Angličanům celé území mezi Kanadou a Floridou. Anglické osady se rozkládaly většinou jen při pobřeží Atlantského oceánu. **Severní osady**, kde se usazovali podnikaví kalvinističtí puritáni, měly **farmářský charakter**. **Jižní kolonie** ovládali bohatí statkáři, na jejichž **bavlníkových, tabákových a rýžových plantážích pracovali černí otroci**. Půda byla získávána v bojích s domorodým indiánským obyvatelstvem, zatlačovaným stále více do vnitrozemí. Osady spravovali volení zástupci osadníků a královský guvernér. Osadníci, kteří byli v domovině z náboženských důvodů pronásledováni, žili v koloniích zcela svobodně.

Do poloviny 18. století vzrostl **počet obyvatel amerických kolonií** na téměř dva a půl milionu. Polovina z nich žila na jih od hranice mezi Marylandem a Pensylvánií, v jižních koloniích se nacházelo na 300 000 černých otroků. Většina obyvatel byla **anglosaského původu**. Například Nová Anglie byla převážně jen anglická, zatímco v Pensylvánii tvořili celou jednu třetinu Němci a v New Yorku zase žilo velké množství Holanďanů. V západních pohraničních oblastech měli mezi osadníky velký podíl Skotové a Irové. Minimální bylo zatím vystěhovalectví obyvatel ze zemí jižní a východní Evropy.

Počátky odporu osadníků

Z obchodu s americkými osadami plynul Velké Británii značný zisk. Nicméně časem američtí osadníci začali pociťovat jako omezování, že všechny řemeslnické a průmyslové výrobky i potraviny denní potřeby musejí dovážet pouze z Anglie, a naopak bavlnu, tabák, rýži a kovy smějí vyvážet jenom prostřednictvím domovské země. Kolonisté tedy nemohli volně podnikat. Navíc po porážce Francie v Kanadě se anglické královské vojsko, které zůstalo v koloniích, pro ně stalo velkou finanční přítěží. V roce 1765 rozhodla londýnská vláda o **zavedení kolkovní daně** z listin a novin. Proti této dani vznikl všeobecný odpor. Vzdělaní vůdcové osadníků, například Benjamin Franklin, tvrdili, že s odvoláním na přirozená lidská práva nesmí být zdaňováni parlamentem ti, kteří v něm nemají žádné zastoupení. Kolkovní daň byla proto odvolána, ale místo ní byla zavedena **dovozní cla**. Na to odpověděli obyvatelé amerických kolonií **bojkotem anglického zboží**. V roce 1773 dokonce mladí osadníci převlečení za Indiány vyházeli v přístavu Boston [bostn] všechen náklad dováženého čaje do moře, čímž protestovali proti britské obchodní politice. Událost vstoupila do dějin jako „bostonské pití čaje“.

Boj za svobodu a nezávislost

Britský král se rozhodl potlačit odpor v amerických koloniích silou. Zrušil ústavu kolonie Massachusetts [mesečúsets], na jejímž území se Boston nacházel, a přístav uzavřel. Radikální zástupci osadníků svolali roku 1774 do Filadelfie **kongres všech třinácti kolonií**. Zde se jim podařilo prosadit myšlenku **úplného rozchodu s mateřskou zemí**. Kongres se rozhodl vytvořit pravidelné vojsko z osadnických dobrovolníků; do jeho čela postavil bohatého statkáře z Virginie **George Washingtona** [džordž vošingtn]. V roce 1775 vypukla válka za nezávislost, v níž mělo zpočátku navrch britské královské vojsko. V březnu 1776 se podařilo Washingtonovi vytlačit Angličany z Bostonu a pod dojmem tohoto úspěchu bylo 4. července 1776 ve Filadelfii **přijato Prohlášení nezávislosti amerických osad**, které zformuloval především Thomas Jefferson [tomas džefrson]. Vznikly Spojené státy americké (USA), první stát v lidských dějinách založený na zásadě rovnosti všech občanů.

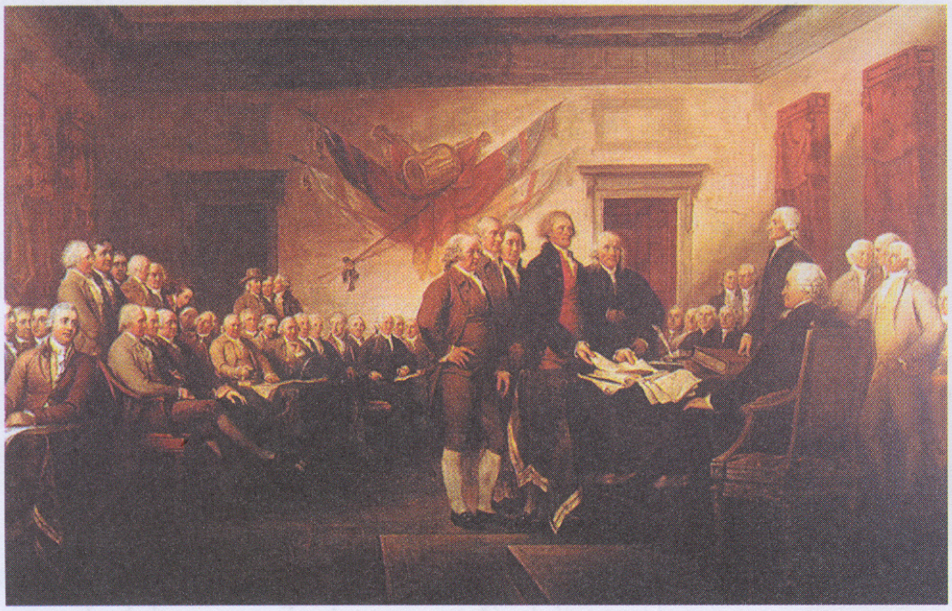

◀ **Obr. 13** *Vyhlášení nezávislosti amerických osad na kongresu ve Filadelfii dne 4. července 1776*

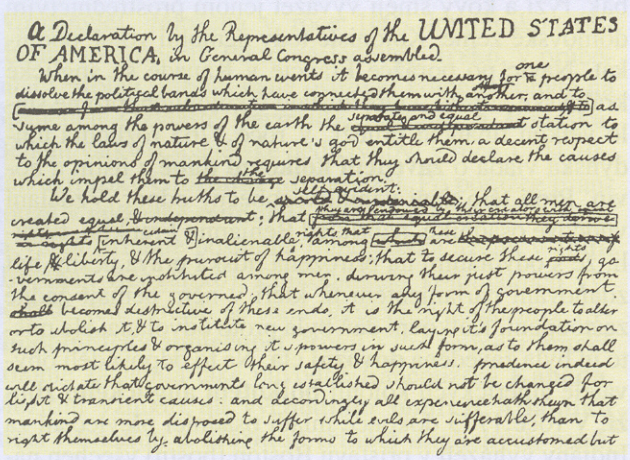

A Declaration by the Representatives of the UNITED STATES OF AMERICA, in General Congress assembled.

When in the course of human events it becomes necessary for one people to dissolve the political bands which have connected them with another, and to assume among the powers of the earth the separate and equal station to which the laws of nature & of nature's god entitle them, a decent respect to the opinions of mankind requires that they should declare the causes which impel them to the separation.

We hold these truths to be self-evident; that all men are created equal & independant; that from that equal creation they derive rights inherent & inalienable, among which are the preservation of life, & liberty, & the pursuit of happiness; that to secure these ends, governments are instituted among men, deriving their just powers from the consent of the governed; that whenever any form of government shall become destructive of these ends, it is the right of the people to alter or to abolish it, & to institute new government, laying it's foundation on such principles & organising it's powers in such form, as to them shall seem most likely to effect their safety & happiness. prudence indeed will dictate that governments long established should not be changed for light & transient causes: and accordingly all experience hath shewn that mankind are more disposed to suffer while evils are sufferable, than to right themselves by abolishing the forms to which they are accustomed but

▲ **Obr. 14** *Původní návrh Prohlášení nezávislosti z pera Thomase Jeffersona*

Z úvodu Prohlášení nezávislosti amerických osad, které koncipoval pod vlivem Lockovy filozofie Thomas Jefferson a kde se poprvé razí zásada suverenity lidu, včetně práva vzpoury proti nespravedlivé vládě:

Pokládáme za samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni, že je jejich stvořitel obdařil určitými nezcizitelnými právy a že mezi tato práva náleží život, svoboda a sledování osobního štěstí, že k zajištění těchto práv si lidé ustavují vlády, které odvozují svoji oprávněnou moc ze souhlasu těch, jimž vládnou, a že kdykoliv začne tato vláda škodit těmto cílům, má lid právo ji změnit nebo odstranit a nastolit vládu novou, založenou na takových zásadách a s pravomocí tak upravenou, aby co nejlépe zaručila lidu jeho bezpečnost a štěstí…

Vítězství Američanů

Povstání amerických osadníků proti Velké Británii bylo v následujícím roce téměř potlačeno. Do rukou Angličanů padla i Filadelfie. Obrat ve válce znamenalo Washingtonovo **vítězství u Saratogy** v roce 1777. Poté Francie, Španělsko a Holandsko finančně a vojensky podpořily americké povstalce. Tyto státy se snažily oslabit britskou převahu na moři. V roce 1781 byla britská armáda, kde bojovalo mnoho cizích žoldáků, definitivně poražena. O dva roky později uznala Velká Británie nezávislost třinácti osad. V roce 1787 byla **přijata americká ústava**. Nový stát byl spolkem států, tedy unií. Společné zákonodárství připadlo **Kongresu**, který se skládal ze Sněmovny reprezentantů, jež byla volena všemi obyvateli unie, a Senátu, kam každý stát unie vysílal bez ohledu na svou velikost dva zástupce. Prvním prezidentem USA byl zvolen George Washington. Spojené státy americké se staly prvním nezávislým státem na americkém kontinentě po příchodu Evropanů, kde byla lidská práva pro bílé obyvatelstvo vepsána do ústavy. Boj amerických kolonií za nezávislost se stal mimo jiné podnětem k národněosvobozeneckému hnutí v latinskoamerických koloniích Španělska.

Osídlování amerického západu

Rozšiřování Spojených států amerických západním a jižním směrem probíhalo po roce 1800 velice rychle. Nebylo k němu mnohdy třeba ani zbraní. Největší překážku průniku k Tichému oceánu tvořila divoká příroda, Indiáni a také evropské mocnosti. Území na západ od řeky Mississippi, zvané **Louisiana** [lujzijana], patřilo do roku 1800 Španělsku. Pak ho získala napoleonská Francie, která však brzy ztratila o americká území zájem. USA odkoupily v dubnu 1803 od Francie celou Louisianu a rozšířily tak své území o dvojnásobek.

V dalších desetiletích podnikali bílí osadníci **objevné expedice** – „velká tažení povozů" – daleko za řeku Mississippi, protože počet obyvatel na východním pobřeží se zdvojnásobil. Velmi úspěšné bylo například mormonské osídlování západních pustin ve 40. letech 19. století. Na jih směřovala expanze bílé rasy především do Texasu. Ten patřil stejně jako Kalifornie mexické republice, která se v roce 1821 vymanila ze zá-

vislosti na Španělsku a neměla dosti sil na ovládnutí uvedených území. Od 40. let pomáhala v západní expanzi k Appalačským horám především železnice.

Osídlování nových území mělo za následek zhoršování vztahů s **původním americkým obyvatelstvem – Indiány**, kteří se živili prérijním lovem. Jejich představa o společném vlastnictví půdy byla narušena zabíráním půdy nově příchozími bělošskými farmáři nebo spekulanty. Už v roce 1830 vydal prezident USA Jackson zákon, podle kterého se měly všechny indiánské kmeny vystěhovat na západ od řeky Mississippi, kde jim mělo být zaručeno nedotknutelné území. Zákon nikdy nebyl v úplnosti dodržen a pomyslná indiánská hranice se neustále posouvala směrem na západ. Indiánské kmeny byly pak násilím deportovány do rezervací, aby bílý muž mohl obsadit celé území mezi Atlantským a Tichým oceánem. *„Bílý muž nám dal mnoho slibů, více, než si pamatuji,“* prohlásil později jeden z indiánských náčelníků Rudý oblak. *„Splnil však jediný. Slíbil, že nám sebere naši zem, a to také učinil.“*

PRVNÍ PREZIDENT USA GEORGE WASHINGTON se narodil roku 1732 v rodině bohatého plantážníka. Během sedmileté války bojoval na straně Angličanů proti Francouzům. V roce 1774 byl zvolen za Virginii delegátem kongresu třinácti amerických osad. V červnu 1775 se stal hlavním velitelem ozbrojených sil vzbouřených kolonií. Jeho snahy vytvořit silnou profesionální a centrálně řízenou armádu narazily na odpor Kongresu, což ve svých důsledcích vedlo k porážkám a prodlužování války za nezávislost. V roce 1781 dosáhl George Washington rozhodného vítězství nad Angličany u Yorktownu [jorktaun]. V roce 1783, kdy odešel do politického ústraní, byl Kongresem obdarován obrovskými pozemky. Stal se nejbohatším plantážníkem v zemi, přestože během války za nezávislost propustil na svobodu všechny černé otroky. V roce 1789 byl jednohlasně zvolen prvním prezidentem Spojených států amerických. V době, kdy vykonával tento úřad, se snažil uvést do pořádku federální finance a v zahraniční politice se orientoval opět na Velkou Británii, protože nový stát nebyl po získání samostatnosti hospodářsky soběstačný. Roku 1797 odmítl potřetí kandidovat na úřad prezidenta a odešel na své statky. Zemřel v roce 1799. Hlavní město USA, vybudované v blízkosti jeho statků Mount Vernon, bylo na jeho počest pojmenováno Washington.

▲ **Obr. 14** *První prezident USA George Washington, olejomalba z roku 1797*

Pojmy:

Bojkot (z anglického *boycott* – odmítat) znamená odmítání, opomíjení něčeho; zde odmítání obchodních styků s mateřskou zemí.

Radikál (z latinského *radix* – kořen) je politik, který usiluje o rychlé a důsledné řešení problému.

Důležitá data:

1756-1763 – sedmiletá válka mezi Velkou Británií a Francií
1775-1783 – válka za nezávislost amerických osad
1776 – vyhlášení nezávislosti Spojených států amerických
1787 – vznik americké ústavy
1787 – George Washington se stává prvním prezidentem USA
od 1788 – počátky osídlování jižního Tichomoří evropskými kolonisty
1800-1870 – osídlování amerického západu

Otázky, úkoly:

1. Vzpomenete si, jak vzniklo Spojené království Velké Británie? Co bylo základem bohatství tohoto státu? **2.** Jaké byly politické poměry ve Spojeném království? **3.** Vyložte pojmy toryové a whigové. **4.** Co je kolonie? Které kolonie patřily Velké Británii v 18. století? **5.** Kdy vznikla první trestanecká kolonie v Austrálii? S kterými jmény je osídlování Austrálie spojeno? **6.** Vysvětlete pojem „bostonské pití čaje“. **7.** Kdy došlo k vyhlášení nezávislosti amerických osad? Co mu předcházelo? **8.** Co si představujete pod pojmem velké tažení povozů? **9.** Jak byla pro USA získána Louisiana? **10.** Povězte, co víte o Georgi Washingtonovi a Thomasu Jeffersonovi.

3. MOCENSKÝ VZESTUP PRUSKA

Územní roztříštěnost Německa

Na území dnešního Německa se v 18. století nacházelo velké **množství států a státečků** včetně několika svobodných měst (například Frankfurt nad Mohanem, Hamburk, Brémy). V těchto státech vládla absolutisticky knížata, ve svobodných městech městské rady. Světskou vládu vykonávali i duchovní hodnostáři, například arcibiskup mohučský, kolínský nebo trevírský. Mezi nejvýznamnější státy na německém území patří-

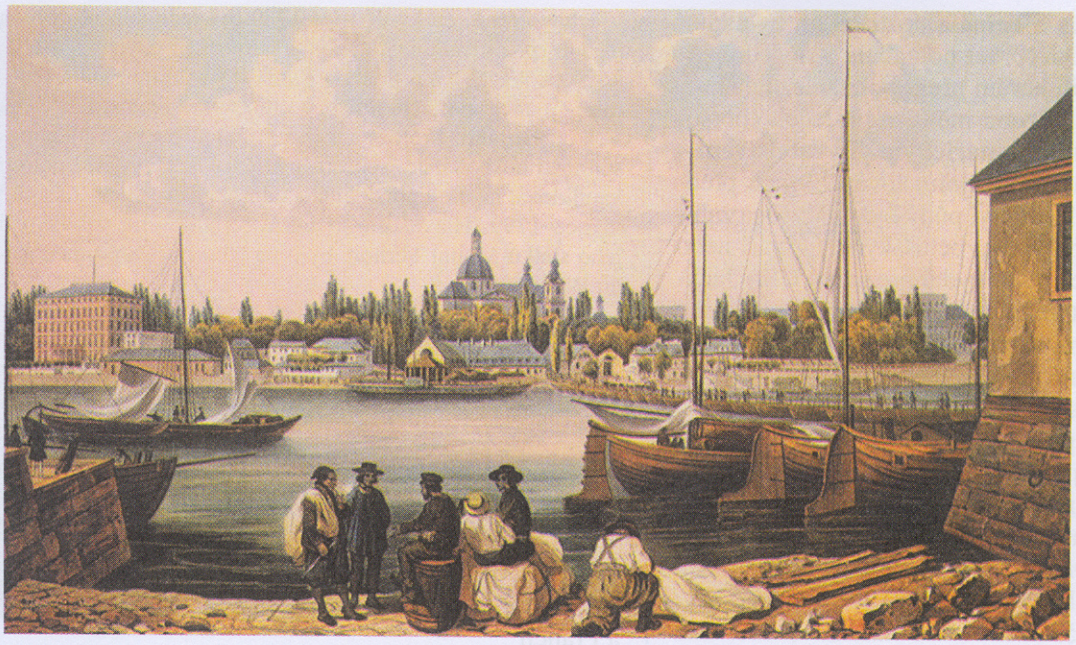

◀ **Obr. 15** *Mannheim na Rýně byl sídlem falckých kurfiřtů*

ly v 18. století **Bavorsko, Prusko, Sasko, Hannoversko, Bádensko, Württembersko** a **Falc**. Knížata vydržovala nákladné dvory a stavěla si honosné zámky a letní sídla. V tomto směru vynikali především kurfiřt saský a bavorský. Některá německá knížata byla zároveň panovníky v jiných evropských státech. Kurfiřt saský byl polským králem, kurfiřt hannoverský se stal britským králem, kurfiřt braniborský nesl i titul pruského krále.

Svatá říše římská

Politicky a územně roztříštěné Německo bylo součástí státního útvaru, který se ve středověku nazýval Svatá říše římská a v raném novověku **Svatá říše římská národa německého**. Patřily do něj rovněž západní části habsburské monarchie včetně českých a alpských zemí. Hlavou říše byl **římsko-německý císař**.

▲ **Obr. 16** *Koruna Svaté říše římské národa německého, kterou byli římsko-němečtí králové korunováni ve Frankfurtu nad Mohanem*

Od 15. století drželi tento titul příslušníci habsburského rodu. Panovník Svaté říše římské byl na doživotí volen, tak jako ve středověku, **kurfiřtským sborem**, který se ale v 18. století skládal z devíti kurfiřtů, tedy knížecích volitelů. Nové kurfiřtské (volitelské) hlasy získaly Bavorsko a Hannoversko. Jedním z původních volitelů byl i nadále český král. Také titul českého krále měli od roku 1526 (od roku 1627 dědičně) v držení Habsburkové. V roce 1740 **vymřel císařem Karlem VI. habsburský rod po meči**. O císařský titul – a nejen o něj – byl ve 40.-60. letech 18. století sveden ve střední Evropě dlouhý diplomatický i válečný boj.

Vzestup Pruska za Fridricha II.

Prusko bylo státním útvarem, který se skládal ze tří **územních částí**. Základ tvořilo severoněmecké území Braniborska a Pomořanska s **hlavním městem Berlínem**. Na východě k němu patřilo Východní Prusko, které dalo celému státu jméno, a na západě několik území v severním Porýní. V roce 1701 se braniborský kurfiřt povýšil na pruského krále. Během první poloviny 18. století se Prusko stalo díky **silné a dobře vycvičené armádě a úsporné finanční politice dvora** nejvážnějším konkurentem habsburské monarchie ve Svaté říši římské. V roce 1740 se stal **pruským králem** ambiciózní a osvícensky vzdělaný **Fridrich II.** Sám sebe považoval za prvního služebníka státu. V přísně absolutisticky spravovaném státě zavedl úplnou náboženskou toleranci. Podporoval hospodářství v duchu merkantilismu, to znamená **chránil zemědělství a manufakturní výrobu** cly a zákazy před dovozem cizího zboží. Zakládal nové manufaktury a nařizoval stavět průplavy a splavňovat řeky, čímž se snažil rozvíjet obchod.

V roce 1740 využil Fridrich II. společně s bavorským kurfiřtem Karlem Albrechtem a s Francií vymření mužské linie habsburského rodu a nástup dcery cí-

saře Karla VI. Marie Terezie na český a uherský trůn: zahájil války, ve kterých usiloval získat část z jejího velkého dědictví.

Války o rakouské dědictví

V letech 1740-1745 probíhaly ve střední Evropě takzvané **slezské války mezi habsburskou monarchií a Pruskem** a jejich spojenci. Pruský král nejdříve vpochodoval do Slezska a v dubnu 1741 zde porazil rakouské vojsko. Bavorský kurfiřt Karel Albrecht obsadil v prosinci 1741 za pomoci francouzských a saských sborů Horní Rakousko a Čechy. V této kritické situaci pomohli Marii Terezii vojensky a finančně uherští stavové. Během roku 1742 postavila Marie Terezie nové vojsko, kterému se podařilo obsadit Bavorsko a dobýt Prahu. V roce 1742 došlo prostřednictvím britského krále k sjednání takzvaného **vratislavského míru** mezi Pruskem a habsburskou monarchií. **Marie Terezie postoupila pruskému králi většinu území Slezska a celé Kladsko.**

V květnu 1743 byla Marie Terezie korunována v Praze na českou královnu a za pomoci britského vojska porazila v říši francouzsko-bavorskou armádu. Tyto úspěchy přiměly pruského krále, aby v létě 1744 znovu pronikl do Čech a obsadil Prahu. Fridrich II. tak zahájil **druhou slezskou válku**, která byla ukončena v roce 1745 **drážďanským mírem**. Marii Terezii se podařilo vytlačit pruské vojsko z Čech, ale Slezsko a Kladsko zpět nedobyla. Získala však pro svého manžela Františka Štěpána Lotrinského císařský titul a klid k zahájení správních reforem v habsburské monarchii.

Válka o rakouské dědictví pak pokračovala v jižním Nizozemí a v Itálii a byla **ukončena** v roce 1748 **mírem sjednaným v Cáchách**. Marie Terezie musela odstoupit některé italské državy španělským Bourbonům [burbonům], ale za to ji všechny mocnosti definitivně uznaly dědičkou císaře Karla VI.

Fridrich II. Veliký po zkušenostech s válkami o rakouské dědictví řekl: „Diplomacie bez zbraní je jako hudba bez nástrojů."

Sedmiletá válka

Se ztrátou bohatých severních provincií se Marie Terezie nikdy nesmířila. Horečně reformovala svoji velkou říši a během 50. let 18. století získala na svou stranu Rusko a Francii. V roce 1756 vypukla válka s Pruskem znovu. **Pruská vojska** pronikla opět do Saska a do Čech, ale byla v červnu 1757 **poražena v bitvě u Kolína** rakouským vojskem vedeným maršálem Daunem. Pak se bojovalo se střídavými úspěchy především na území Saska, Pruska a Slezska. V následujících letech byl dokonce dočasně obsazen Berlín. Ale změna na ruském carském trůně rozhodla o tom, že Rusko vystoupilo z koalice s Rakouskem a pruský král Fridrich II. se nakonec ubránil. V roce 1763 byl na loveckém zámečku Hubertusburg u Lipska podepsán nový **mír, který potvrzoval Prusku zisk Slezska a Kladska**. Pruské království se stalo novou evropskou velmocí. Marie Terezie však uhájila celistvost habsburské monarchie a její velmocenské postavení v Evropě.

V roce 1763 byl v Paříži sjednán rovněž **mír mezi Francií a Velkou Británií**. Britské osady vzrostly o Kanadu a Floridu a o rozsáhlá území v Indii. Velká Británie se stala prvořadou námořní mocností.

Sedmiletá válka představuje jeden z klíčových zlomů v dějinách lidstva a je právem považována za první celosvětové válečné střetnutí. Na evropském kontinentě jí předcházela „diplomatická revoluce", jež zcela změnila staleté mezinárodněpolitické konstanty. Zúčastnily se jí všechny velmoci a většina důležitých „středních" mocností. Vedla se na ploše do té doby nepředstavitelné – v Evropě, Americe, Asii a na oceánech. I výsledky

▶ **Obr. 17** *Dobývání Prahy Prusy v roce 1757*

tohoto konfliktu měly globální dopad, neboť se uzavíralo dlouhodobé soupeření Francie a Británie o prvenství na světových mořích a v budování koloniálních říší. K nejdůležitějším změnám sice došlo na americkém kontinentě, ale Britům by se bez bojů ve střední Evropě s největší pravděpodobností nepodařilo zvítězit v zámoří, a naopak bez britsko-hannoverské pomoci by Prusové stěží uhájili velmocenské postavení. Bez sedmileté války by se Británie nestala nejsilnější námořní a koloniální velmocí a Prusko mohlo upadnout do „rakouského područí", čímž by nevznikly předpoklady pro sjednocování Německa o století později. Zároveň lze sedmiletou válku chápat jako poslední velký konflikt „staré" Evropy před smrští, jež vzešla z pádu Bastily.

(František Stellner, Sedmiletá válka v Evropě, Praha 2000, s. 9)

PRUSKÝ KRÁL FRIDRICH II. V mládí byl vychováván důstojníky k vojenské disciplíně a k panovnickým povinnostem. Raději však četl díla osvícenců, zajímal se o krásnou literaturu a hudbu, což vedlo ke konfliktu s otcem, králem Fridrichem Vilémem I. V roce 1730, jako osmnáctiletý, se neúspěšně pokusil o útěk do Anglie. Za trest, a aby byl zlomen jeho odpor, musel přihlížet popravě svého přítele a společníka na útěku poručíka Katteho. Poté byl žalářován a dále pod otcovým dohledem vzděláván v Küstrinu na Odře. Obdivoval francouzského osvícence Voltaira, s nímž si dopisoval a kterého později pozval do Berlína a Postupimi. V roce 1740 usedl na otcův trůn a okamžitě zahájil válku s Marií Terezií o dědictví císaře Karla VI. V krvavých a dlouhých válkách získal Slezsko a Kladsko s převahou protestantského obyvatelstva. Zisk těchto území uhájil s velkými obtížemi i za sedmileté války. Po zdrcující porážce u Kolína v červnu 1757 byl do půl roku schopen s daleko méně početnou armádou zvrátit nepříznivý vývoj událostí opět ve svůj prospěch. Fridrichovo válečné umění vítězit skvělou taktikou a s menší, ale dokonale vycvičenou armádou se stalo vzorem například pro Napoleona.

Merkantilistická hospodářská politika, územní zisky a dobře vycvičená armáda učinily z Pruska další evropskou velmoc.

◀ **Obr. 18** Pruský král Fridrich II.

Osvícené ideály se Fridrich II., zvaný Veliký, snažil přenést do vlastních vladařských rozhodnutí. Zakládal manufaktury, banky, řemeslnické školy a obchodní společnosti. Dal vysoušet bažiny, zval do země cizí odborníky bez ohledu na jejich náboženské přesvědčení. Jeho osvícenství však mělo jasné meze: Vždy sledovalo posilování vlastní královské moci a velmocenských zájmů Pruska. Mnohokrát se neštítil ve jménu těchto cílů použít prostředky, které byly v protikladu s obvyklými mravními zvyklostmi. Měl mnoho nepřátel, ale také příznivců. Jeho velkým obdivovatelem byl například nejstarší syn Marie Terezie, budoucí císař Josef II.

Dvě bitvy v jednom roce – dva rozdílné výsledky

Bitva u Kolína byla svedena mezi pruským a rakousko-saským vojskem dne 18. června 1757. Porážka pruské armády po předchozím vítězství u Štěrbohol u Prahy znamenala první porážku pruského krále v otevřené bitvě a obrat v průběhu sedmileté války. Rakousko-saská armáda polního maršála Leopolda Dauna čítala 54 000 mužů a v bitvě ztratila přes 8000 mrtvých a raněných. Pruská armáda Fridricha II. měla 33 000 mužů, z nichž ztratila téměř 14 000. Rakouský triumf u Kolína byl však v prosinci 1857 vyvážen pruským taktickým vítězstvím u Leuthenu [lojtnu].

Maršál Daun přesně odhadne záměr Prusů. Přesouvá veškeré zálohy ke středu a pravému křídlu sestavy. Sám si zvolí za stanoviště Křechoř a osobně dává rozmístit 12 těžkých děl na hřebeni mezi vrchem a vsí stejného jména... Včasným a prozíravým manévrem rozhodne o osudu bitvy na jejím samotném počátku, neboť právě ke Křechoři směřuje útok Hülsenových praporů, zahájený asi ve 14 hodin... S míjející 18. hodinou padne rozhodnutí. V mezeře mezi Andlauovou a Sincerovou divizí se vynoří více než 30 eskadron jezdectva. Vedle holobrádků z pluku de Ligne jsou tu saští švališéři (příslušníci lehkého jezdectva) *a jednotky některých císařsko-královských kyrysnických a dragounských* (těžších jezdeckých) *pluků. Několik narychlo svolaných oddílů pruského bitevního jezdectva je smeteno a císařsko-královští jezdci tryskem napadají Treskowův a Hülsenův šik. Připojí se další jezdecké oddíly, pruskou pěchotu obklíčí a během dvaceti minut zmasakrují. Fridrich II. se pokusí svým elitním praporům, krvácejícím na Křechořském kopci, přispět na pomoc. Ale Bevernova a Mansteinova pěchota nedokáže v prudké dělové palbě protivníka ztéci Přerovský vrch. Pruské bitevní jezdectvo je k nepotřebě, protože po několika ztečích proti výšinám koně jeví známky krajního vyčerpání a odmítají poslušnost, dělostřelcům docházejí skrovné zásoby munice a král – řečeno slovy pobočníka – nemůže přece dokázat nemožné a dobýt sám nepřátelské baterie. A tak si Fridrich alespoň uleví. Rozkřikne se na ustupující vojáky: „Kanálie, to chcete žít věčně!?"*

(Petr Čornej, Pavel Bělina, Slavné bitvy naší historie, Praha 1993, s. 162-164)

Bitva u slezského Leuthenu v prosinci 1757 měla pro pruského krále Fridricha II. zásadní význam. Rozhodla

o osudu Pruska a jeho expanzi do Slezska. Dva dny před bitvou promluvil král ke svému vojsku v polním táboře u Parchwitz. Sdělil jim, co vše je v sázce: „Vojáci, plně si uvědomuji nebezpečenství, která jsou s tímto tažením spojena, avšak ve své současné situaci musím buď zvítězit, anebo zemřít. Podlehneme-li, je vše ztraceno. Mějte na paměti, vojáci, že jdeme do boje za slávu, za zachování našich domovů a za záchranu našich žen a dětí.“ Fridrich II. se rozhodl k bitvě v neobvyklém zimním počasí. Chtěl zúročit své nedávné vítězství nad francouzsko-říšskou armádou u Rossbachu. Rakušané očekávali, že Prusové využijí zimy k oddechu. Rakušané postavili do bitvy u Leuthenu na řece Svidnici na 70 000 mužů. Naproti tomu Prusové mohli do bitvy přivést jen 36 000 vojáků. Fridrichova výhoda spočívala v tom, že jeho vojsko bylo vycvičeno právě na tomto území, a jak se brzy ukázalo, v taktice klamných manévrů a šikmého, rychlého a mohutného úderu na nejslabší místo protivníka. U Leuthenu přinesla tato taktika zřejmý úspěch, i když stála životy tisíců mužů. Po překvapivém útoku Prusů, o kterých se rakouský generál Daun domníval, že před početní převahou jeho vojska couvnou do bezpečí, následovala dlouhá a krvavá bitva. Už za hodinu se planina vedoucí k vesnici Leuthenu zaplnila prchajícími Rakušany, kteří se snažili uniknout před pronásledováním pruskými husary. Neuspořádané rakouské oddíly byly zatlačeny do vesnice a tam se snažily semknout do šiků o hloubce až 100 mužů a klást zoufalý odpor. Když však Fridrich nasadil do boje záložní levé křídlo, bylo o bitvě definitivně rozhodnuto. V podvečer byli Rakušané z vesnice vytlačeni a s příchodem noci neudrželi linie a začali zcela neuspořádaně ustupovat. Rakušané ztratili v této rozhodující bitvě o bytí a nebytí Pruska na 22 000 mužů, Prusové díky promyšlené taktice, vysoké disciplíně a umnému využívání terénu jenom 6000. Prusko získalo nazpět Slezsko a reputaci nové vojenské mocnosti Evropy.

(Jak se to stalo. Nejdramatičtější historické události, které změnily svět, Praha 1993, s. 179)

Pojmy:

Manufaktura – podnik založený na ruční řemeslné práci a její dělbě do několika úkonů, které může vykonávat i nekvalifikovaný dělník.
Koalice – spojenectví dvou nebo více států (politických stran, organizací a podobně).

Důležitá data:

1701 – Prusko povýšeno na království
1740-1786 – Fridrich II. pruským králem
1740-1748 – války o rakouské dědictví
1756-1763 – sedmiletá válka

Otázky, úkoly:

1. Které německé státy se staly základem Pruska? **2.** Kdo to byl kurfiřt? **3.** Zhodnoďte dějinnou úlohu pruského krále Fridricha II. **4.** Oč šlo ve slezských válkách? **5.** Která území musela Marie Terezie postoupit Fridrichovi II.? **6.** Co víte o sedmileté válce? **7.** Uveďte nejsilnější evropské velmoci té doby. **8.** Vysvětlete podstatu merkantilismu.

4. OSVÍCENSKÝ ABSOLUTISMUS V HABSBURSKÉ MONARCHII

Nástup Marie Terezie

V roce 1740 nastoupila na trůn poprvé a naposledy v dějinách habsburské monarchie žena. Bylo jí dvacet tři let a jmenovala se Marie Terezie. Po otci přebírala **obrovskou říši**, která se skládala z **rakouských, českých, uherských a italských zemí** a také z **jižního Nizozemí**. Tyto země byly spolu spojeny volně, pouze osobou panovníka a pragmatickou sankcí. Nesourodá říše mnoha jazyků a kultur neměla společné zákony ani společné úřady. Během slezských válek bylo ztraceno Slezsko a Kladsko, které již několik století patřily k zemím Koruny české. Později naopak přibyla dělením Polska Halič a Bukovina. Jednotlivé země uvnitř říše

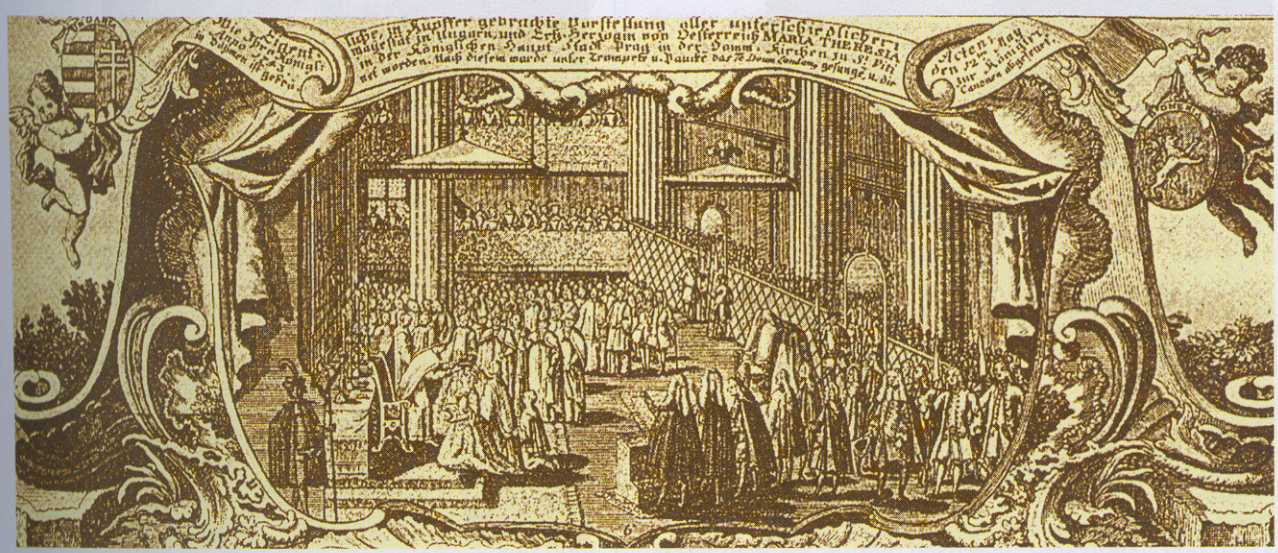

▲ **Obr. 19** Korunovace Marie Terezie v Praze v květnu 1743, soudobá rytina

spravovaly **dvorské úřady**, například české země u dvora zastupovala česká dvorská kancelář. Značnou pravomoc v záležitostech finančních a zemských měly **šlechtické stavovské sněmy**.

Tereziánské reformy

Po skončení válek o rakouské dědictví se panovnice rozhodla reformovat říši, zvláště její západní část, podle pruského vzoru. Chtěla z ní vytvořit jednotně spravovaný, silný stát. Její reformní plán byl postupně uskutečňován, i když mnohé věci se vzhledem ke své novosti nezdařily napoprvé. V tomto velkém reformním díle pomáhalo Marii Terezii několik oddaných ministrů a rádců, kteří mnohdy pocházeli z ciziny nebo z měšťanského prostředí. Mnozí byli silně **ovlivněni myšlenkami francouzského osvícenství**.

Tereziánské reformy zasáhly **všechny oblasti státní správy, armádu, školství a hospodářství**. Jejich hlavním smyslem byla centralizace, tedy těsnější spojení všech zemí a jejich jednotné spravování z vídeňského sídla panovnice. Na místa šlechticů, kteří byli dříve placeni zemskými stavy, nastupovali **císařští úředníci**, poslouchající pouze příkazy panovnice. Marie Terezie tak položila základy k modernímu, silnému státu.

Marie Terezie chtěla nejdříve posílit vojsko. K tomu potřebovala získat vydatné zdroje peněz. Peníze na armádu, na úřednictvo a vydržování dvora plynuly především z daní obyvatelstva. Proto bylo nutné provést sčítání obyvatelstva a půdy, zlepšit životní a pracovní podmínky milionů poddaných, a tím zvýšit jejich daňovou výkonnost. Tento úkol nemohly plnit vrchnosti, tedy především šlechta, která mnohdy poddané sužovala, ale museli se ho ujmout vzdělaní císařští úředníci. K výchově osvícených úředníků a důstojníků a k základnímu vzdělávání poddaných bylo třeba vytvořit hustou síť škol, učilišť a univerzit. Vzdělaní a státem placení úředníci pak uváděli reformy do života.

Marie Terezie **odstranila mučení při výsleších, podřídila církev státním záměrům, podporovala manufakturní podnikání, sjednocovala míry a váhy a rušila vnitřní cla**. V roce 1774 nařídila **povinnou školní docházku pro děti od šesti do dvanácti let**. Ve škole se měly naučit číst, psát a počítat. V roce 1775 vydala Marie Terezie po selských bouřích v Čechách **nový robotní řád**. S těžkým srdcem se v roce 1773 podvolila papeži a zrušila jezuitský řád. Nikdy však nehodlala, tak jako pruský král, zavést v říši náboženskou svobodu a zprostit venkovské obyvatelstvo tíživých nevolnických povinností.

MARIE TEREZIE A OSVÍCENSTVÍ. Období osvíceného absolutismu datujeme v habsburské monarchii již od nástupu Marie Terezie, ačkoli tato panovnice nebyla poznamenána osvícenou výchovou. Během svého čtyřicetiletého panování zůstala velice zbožnou dámou, byť úsilí o blaho státu ji mnohokrát vedlo k potlačování moci nejen stavovské obce, ale i katolické církve. A přestože nikdy nepřekročila svůj barokní stín v otázce náboženské tolerance, radikálnějšího řešení poddanské otázky a zdanění stavů, vládla v osvíceném duchu, který jí ukládal politicky spravovat a chránit všechny poddané. Její reformní dílo je obdivuhodné, uvědomíme-li si, že svědomitě plnila také své mateřské povinnosti (od konce 30. let do konce 50. let 18. století porodila šestnáct dětí, z nichž se jedenáct dožilo dospělosti) a dovedla dbát i na ceremoniální záležitosti dvora. Tajemství její státnické výkonnosti spočívalo ovšem také v umění zavčas se obklopit schopnými rádci, kteří pracovali pro jediný cíl: v době velké mezinárodní krize, která ohrožovala samu podstatu říše, obnovit a rozvinout její vnitřní síly a obranyschopnost.

▲ ***Obr. 20*** *Česká a uherská královna Marie Terezie*

▲ ***Obr. 21*** *Císař František I. Štěpán, manžel Marie Terezie*

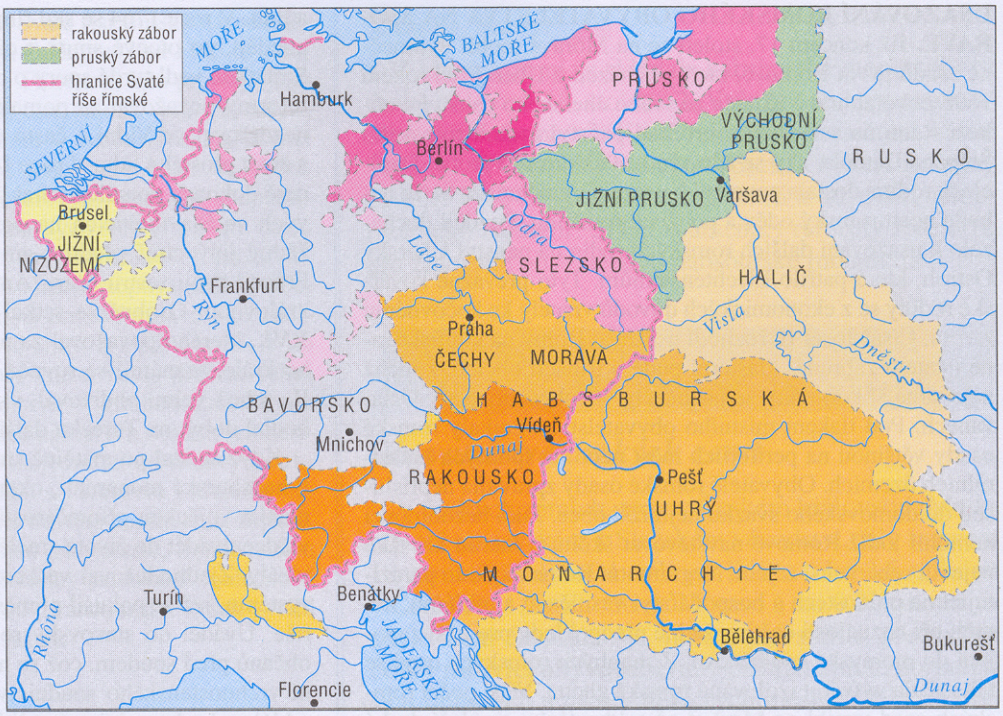

▶ *Střední Evropa koncem 18. století*

Josefínské reformy

V roce 1780 zemřela Marie Terezie a vlády se ujal její nejstarší syn **Josef II.**, který byl již od roku 1765 císařem Svaté říše římské a spoluvladařem matky v habsburské monarchii. Již rok po matčině smrti, v říjnu 1781, **uvolnil v habsburské monarchii náboženské poměry**. Takzvaným **tolerančním patentem** z téhož roku dovolil poddaným veřejně vyznávat vedle římskokatolické víry také víru protestantskou, jmenovitě luteránství a kalvínství, a řeckokatolickou, tedy pravoslaví. Na podzim 1781 zrušil všechny kláštery, které nevzdělávaly mládež a nepečovaly o nemocné. Dne 1. listopadu 1781 **odstranil i přes odpor šlechty** takzvané **nevolnictví**. Poddanství a robota zůstaly sice zachovány, ale poddaný nepotřeboval napříště povolení vrchnosti k uzavření manželství či k odchodu z panství na studium. Venkovští poddaní tak byli za vlády Josefa II. zbaveni osobní závislosti na vrchnosti.

Císař Josef II. dále **posílil správní centralismus** tím, že zrušil městskou samosprávu a ve městech zavedl státem kontrolované městské úřady – magistráty. Ještě více státu podřídil katolickou církev a rovněž židovské soudnictví. Vrchnostenské soudnictví na panstvích předal státem přezkušovaným právníkům, takzvaným justiciárům. **Zrušené kláštery měnil na kasárna, nemocnice a chudobince.** Vydal první díl občanského zákoníku, nový trestní zákoník, v němž zrušil trest smrti. Ke konci života se ještě pokusil daňově zrovnoprávnit poddanský a šlechtický majetek. Tím si proti sobě popudil vedle vysokého katolického duchovenstva šlechtu. V únoru 1790 navíc i předčasně zemřel, když těsně před smrtí v Uhrách, tedy ve východní části habsburské monarchie, odvolal kromě tolerančního patentu všechny reformy. Jeho nástupcem se stal bratr **Leopold II.**, který, aby uklidnil šlechtu, zrušil Josefovu daňovou reformu. Ostatní reformy Marie Terezie a Josefa II. zůstaly v západní části habsburské monarchie v platnosti. Připravily tak cestu ke vzniku silného státu a občanské společnosti, v níž se základem veškerého práva postupně stávala zásada občanské rovnosti před zákonem.

EMANCIPACE ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA. Vedle protestantského a ortodoxního náboženství bylo v říši trpěno také náboženství židovské. Ve vztahu k židovské problematice byl Josef II. naprostým protikladem své matky, která Židy hodlala ve 40. letech 18. století za údajnou kolaboraci s nepřítelem během válek o rakouské dědictví vyhnat ze země. Josef II. nereformoval tuto oblast z náboženských důvodů, ale v zájmu státní pokladny. Chtěl učinit i tyto své poddané ještě více užitečnými pro stát a urychlit jejich asimilaci (splynutí) s ostatním obyvatelstvem. Od konce roku 1781 vydával Josef II. patenty, které umožňovaly Židům přístup ke studiu a řemeslu, odstraňovaly diskriminační ošacení, zákaz vycházení o nedělích a ve svátcích před polednem z domovů atd.

Politické a sociální zrovnoprávnění židovského obyvatelstva bylo však na druhé straně vyvažováno snahou podřídit židovskou samosprávu úřední kontrole. V roce 1785 bylo odstraněno židovské soudnictví, od roku 1788/89 se na Židy vztahovala vojenská povinnost, synagogy a školy byly podřízeny státní kontrole. Ze stejných důvodů nařídil císař v červenci 1787 Židům, aby přestali užívat svá neobvyklá jména a od 1. ledna 1788 přijali pouze německá osobní jména a příjmení. Katolické duchovenstvo se stavělo k židovské emancipaci zcela negativně. Císař František II. vydal v roce 1797 na nátlak těchto kruhů takzvaný systemální patent, kde byla vypsána veškerá práva a povinnosti Židů vůči státu. Takzvaný familiantský patent z dob císaře Karla VI. (včetně mimořádné židovské daně z tereziánské doby) zůstal v platnosti. Ale i tak josefínská doba umožnila Židům větší společenské uplatnění včetně odchodu z ghetta do anonymity křesťanských měst a v případě pokřestění zaručovala i dobrou vyhlídku na kariéru ve státní službě.